

gospodarske, obrtniške in narodne.

Izhajajo vsako sredo po celi poli. Veljajo v tiskarnici jemane za celo leto 3 gld. 60 kr., za pol leta 1 gld. 80 kr., za četrt leta 90 kr., pošiljane po pošti pa za celo leto 4 gld. 20 kr., za pol leta 2 gld. 20 kr., za četrt leta 1 gld. 15 kr. nov. den.

~ V Ljubljani v sredo 19. maja 1869. ~

Gospodarske stvari.

Kolobar v poljedelstvu.

Kolobar je vrstenje rastlin na njivi, to je, nastopek setve rastline za rastlino, zato ker zmiraj ena rastlina na njivi ne stori, ker povzije iz zemlje za-se redivni živež, in pustí v zemlji le to, kar ji služiti ne more.

Ta nauk je posebno velike važnosti, ker le iz umnega vrstenja nam pride tolst, obilen in vesel blagoslov za našo skrb in za naše prizadevanja na našem posestvu, in zato se moramo o tem obširniše pogovoriti. Tukaj, mislimo, predno začnemo nauk od posamesnih rastlin razkladati, bode prav ta nauk vvrstiti.

Vsak kmetovalec lahko iz skušnje vé, da na njivi zmiraj enih reči sejati ali saditi ne gré. Detelja za deteljo ne gré; pšenica ne stori rada dvakrat, celó pa trikrat zaporedoma ne na tisti njivi; tudi krompir, koruza, korenje, lan, repa itd. ne. Ajda, konoplje, zelje storé sicer, pa čedalje slabejše.

Tudi vemo, da vsaka zemlja ni za vsako seme, in da nekatere rastline njivo bolj, nekatere pa manj izmolzejo, in da je treba še veliko drugih okoliščin pri setvi pred očmi imeti, da bomo, če kake posebne uime ne bo, kar najboljše in najbogatejšo letino za dobiček imeli.

Pri kmetiji je tedaj kolobar ali vrstenje raznih rastlin kaj velika in potrebna reč, in veliko praznega dela, zgubo in še škodo ima, kdor tega ne vé ali v nemar pustí. Umno vrstenje je tudi, kakor smo že rekli, odpravilo praho.

Da bomo pa tako potrebni in koristni nauk prav dobro umeli, hočemo tukaj več reči premisliti in prevdariti, ter najprej nekaj opomniti, kar pomaga to reč bolj razjasniti; potlej bomo še le kaj od pravega vrstenja povedali.

Za preduk bomo namreč pretehtali: 1. zemljo in lego njive; 2. čas, kdaj da se razne rastline sejejo; 3. posebne lastnosti nekterih rastlin, in 4. še nekatere druge v to spadajoče okoliščine.

1. Zemlja in lega njive.

a) Zemlja. Razne rastline ljubijo razne zemlje. Na bolj peščeni njivi stori ajda, rž. — Če je taka njiva gnojna, stori na nji krompir, leča, repa, grah oves. — Če ima peščena njiva kak del ilovice, da vlago bolj drži in da se bolj veže, stori lan, ječmen, proso, grah, zelje, koruza, konoplje, mak, brošček, hmelj, in še detelja, posebno v bolj mokrotnem letu.

Na ilovici posebno bolj težki stori: pšenica, pira, oves, trava. — Če ima ilovica kak del apnice, dobra bo za pšenico, piro, oves, bob, deteljo, grah, tudi še za ječmen, za peso posebno belo in za podzemeljske kole-rabe. — Če ima dober del peska in malo apnice, ob-

rodila bo rž, tudi še pšenica, pira, oves, ječmen, krompir, korenje, sočivje, detelja.

Na apnici stori: meteljka (nemška), turška in naša navadna štajarska detelja, grah, bob, fižol, ječmen, oves, rž, krompir, vse korenstvo, konoplje, lan in tudi pšenica, če je njiva bolj vlažna. Na laporu raste tudi vse to, razun pšenice, posebno pa vinska trta, najbolj na apnenem laporu.

Na mahovnini, če se ali požgè ali pa s prstjo pognoji in zorje, zraste ajda, oves, krompir, repa, najbolj pa mrva.

Na novini, ko se nerodovitne oslabiljene travnišče itd. izorjò, stori lan, krompir, koruza, proso, oves, ajda.

Na suho djane luže, bajerji itd. dajo lepe konoplje, zelje, repo, koruzo, korenje, posebno pa klajo.

Treba je vedeti, ktero zemljo te ali te rastline ljubijo.

b) Lega njive je ali na solncu ali od solnca; na gorkem ali na mrzlem; na mokrotnem ali na suhem.

Solnce, gorkoto in suhotne kraje ljubijo: vinska trta, koruza, hmelj, prosó, ajda, ječmen, pira, rž, konoplje, bela pesa, brošček in nemška detelja ali meteljka. Solnce in gorkoto ljubi se vé da vse, suhoto pa vendar le imenovane rastline.

Odsolčno, hladno in nekoliko mokrotno lego vzamejo za ljubo skoraj vsa druga žita in trave, tudi krompir, lan, mnogo korenstva, korenje, detelja, sočivje itd.

Mokrotno lego ljubijo: pšenica, oves, detelja, zimski ječmen, krompir, vse korenstvo, lan, grahora, trave.

V suhotnem kraju obrodé še zmiraj rž, koruza, jari ječmen, meteljka, grah, ajda, turška detelja itd.

2. Čas setve. Tudi to ima velik pomen pri kolobaru ali pri vrstenji rastlin. Nekatere rastline sejemo v jeseni — zimino; nekatere spomladi — jarino; nekatere poleti — poznino. Kmetovalec mora to pri vrstenji setve pred očmi imeti, in premisliti, kaj bo sejal, in kaj za ktero rečjó gré.

V jeseni sejemo zimno pšenico in piro, kvaterni teden, kakor je prigovor, sredi meseca kimovca; še prej lan zimec, o sv. Jerneji ali pa že o velikem Šmarnu; za pšenico rž, ječmen do adventa. V ječmen sejejo včasí koren, ki je drugo leto rad zal, debel; ali pa krvavo (laško) deteljo.

Pomladi sejemo vso jarino: ječmen, oves, jaro pšenico in rž v hribih; mnogo korenstva, bob, fižol, lan, koruzo, konoplje, sirek, hmelj itd., čem prej, tem boljše je, ter ječmen, oves, pšenico, rž, lan vsaj meseca sušca; drugo, ko se hudega mraza ni več bati.

Poleti sejemo ajdo in repo, malega srpana; prej pa še lan ajdovšček in endivo.

3. Posebne lastnosti nekterih rastlin. Nekatere rastline zemljo zelo izmolzejo, nekatere manj

nektere jo za druge rastline še le boljše naredé brez gnoja; nektere se dajo kmalo spet na tisto njivo sejati, nektere ne; nektere ljubijo ene rastline pred seboj, nektere tistih nočejo; nektere potrebujejo veliko dela, nektere manj; nektere potrebujejo veliko močnega gnoja, nektere manj itd.

Zemljo zelo izmolzejo: večidel vsa korenstva, ker veliko živeža potrebujejo, tudi koruza, konoplje, tabak, mak, zelje, repa, cikorja. Malo manj jo izmolzejo: pšenica, pira, ječmen, oves, bob, krompir, lan, gorčica itd. Še manj pa: fižol, grah, grahova, leča, ajda. Najmanj pa tiste rastline, ktere zelene pokosimo in za klajo obrnemo, in jim ne pustimo dozoriti, na pr. rž, grahova, grah, oves in druga sodrga, če jo zeleno za klajo obrnemo. (Kon. prih.)

Gospodarske skušnje.

* Poznati stara jajca. V bokalu vode razstopi 7 lotov kuhinjske soli. V to vodo položi jajca. Jajca istega dne izneseno potoni se na dno posode, od prejšnjega ne gré popolnoma do dna, 3 dni staro plava v vodi, 5 dni staro plava na vodi, in čem več ga iz vode ven gleda, tem stareje je.

Zdravniška skušnja.

Iz Zalega Loga so „Novice“ dobile zagovor živinskega zdravnika K. Al ta zagovor ne pravi družega nič kakor to, da je tū in tam pomagal. Zato se ne spleča, da bi ga natisnili, ker utegne res biti, da je kje pomagal; al to ni bilo v takem primerljivi kakor ga v 16. listu popisuje. „Notrajna goba“ je prevelika neumnost, da bi kdo K. verjel, da ni maternice prerezal, če pravi, da se „v nožnici goba $\frac{1}{4}$ cola prereže in se toliko raztrga, da se zamore mlado s prstom otipati.“ Je li tedaj to kaj družega kot maternično ustje (del maternice)? To prereže K., „da mlado s prstom otipa“. To mora vendar vsaka na pol zdrava pamet razumeti! — In ker je dolžnost pravega živinozdravništva, da se zoperstavi mazarijam, zato „Novice“ niso mogle drugače, da so v 16. listu odkritosrčno govorile. Brez zamere!

Natoroznanske stvari.

Kaj so hudourni vrtinci.

Spisal dr. Simon Šubic,

dopisujoči član jugoslavenske akademije znanosti in umjetnosti
v 6. knjigi „Rad jugosl. akademije“.

(Dalje in konec.)

Kdor se nameni razlagati, kaj so vrtinci in od kod prihaja njihova nevarna moč, mora ogledovati na tanko okoliščine in gledati, kako se delajo.

Kakor hitro se zasučé pesek po vrtincu enekrate na okrog, raste mu moč, rad se vrtí dalje, če veter koliko piše, pa tudi rad gré po vetru naprej. Močnejše ko piše veter, hitreje se suče pesek in prah po vrtinci, bolj se vzdiguje prah kvišku, viši in širji postaja vrtinec.

Od začetka, ko veter prah po tléh pometa, predno se vzdigne prah kvišku, suče se prah tako po tléh na okrog, kakor da bi obroč iz prahú po tléh plesal. Prah se razdeli po okrogu na okoli, v sredi vrtinca ni prahú videti, da bi plesal, temveč prah beži iz srede, kakor da bi bil kdo pomel prah iz srede in ga razdelil na okrog.

Ogledovaje prašni vrtinec zapazimo dve znameniti stvari, prah beži iz srede in razdeli se po okrogu naokoli, močnejše pa ko veter pripihuje, hitreje se

vrtí prah zunaj po vrtinci na okrog, sredi vrtinčeva ali os, okoli ktere se vrtí, pa ostane brez prahú.

Primerjaje podobo peščenega vrtinca z meglenim vrtincem spoznamo, da je tudi med peščenim in meglenim vrtincem toliko enakih prikazkov, da ni najti pravega družega razločka med njima, nego da je ta iz prahú, oni pa iz meglá, da je ta majhen, oni pa velik.

Med peščenim, vodenim in med meglenim vrtincem ni tedaj pravega družega razločka, nego da je ta iz prahú, oni pa iz vodé ali pa iz meglá. Pri vsakem vrtincu pa hití tvar, iz ktere je, iz srede ali osi, ter se vrtí zunaj na okrog.

Vrtinec iz prahú pa, ko gré prek ceste, pomete jo in vzame prah v-se, kakor bi ga otlina njegova okoli osi kvišku srkala. Ko pa pride vrtinec nad vodo, srka otlina njegova vodó, kakor je po cesti prah srkala, vzdiguje jo kvišku; iz peščenega vrtinca postane vodeni vrtinec. Tisto moč pa, ki jo ima spodnji konec vrtinčevi, ki gré po tléh, moč, s katero vleče, kar najde na tleh, v svojo otlino, ravno tisto moč ima vrtinec tudi više gori v svojem truplu, zato jemlje strehe raz hiše. Tista moč sega tedaj od tal gori, kakor daleč sega vrtinec kvišku.

Kakor na tleh vleče vrtinec prah in druge stvari v svojo otlino, enako vleče v-se zgornji konec, ki sega v zrak. Ko tedaj o hudem vremenu megle nizko stojé, vrtinec pa po vetru visoko v zrak vzdiguje se, pride zgornji konec tako blizo meglá, da jih vrtinec v-se vleče navzdoli, ter napravi megli rep, ki sega vrtincu nasproti.

Kakor vodeni vrtinec meglo v-se vleče, enako se godí onde, kjer se stori popred vrtinec iz meglá; megleni vrtinec, ki sega blizo tal nad vodo, vleče enako vodo v-se ter jo vzdigne in napravi iz nje vrtinec, ki mu sega nasproti.

Zdaj ko spoznavamo, da obsega vsaktere vrtince enaka moč, ki suče njihova trupla okoli osi, da postaja okoli osi otlina, ki z močjo telesa v-se vleče, treba je razjasnovati tiste natorne ali fizikalne vzroke in okoliščine, od katerih dobivajo vrtinci otlino in moč, da votlina telesa tako mogočno v-se vleče.

Fizika onde, kjer govori o vrtečem gibanji, nam razlaga, da telesa, ki se vrté naokrog, bežé od tistega kraja, krog kterege se vrté. Naprava, s katero se delajo skušnje ali eksperimenti od vrtečega gibanja, imenuje se „centrifugalna mašina“. Enako, kakor se na kolovratu vrtí vreteno okoli osi, vrté se s centrifugalno mašino telesa krog svoje osi.

Mislimo si, da os z vretenom ne leži kakor na kolovratu, ampak da po konci stoji kakor preslica, spremenimo zdaj v mislih tudi perutnice v stekleno posodo in mislimo si mesto vretena v tej posodi nekaj vode, in pa nekaj živega srebra. Posoda naj bo spodaj ozka, zgoraj pa vsa širja, okrogla in zaprta. Kadar vrtimo posodo krog osi, vrtita se voda in živo srebro tudi krog osi. Bolj ko vrtimo, bolj se voda vzdiguje od dna kvišku po stranéh steklene posode, v sredi pa prazen prostor postane okoli osi. Voda se vzdiguje do najširjega dela ter se razdeli po posodi naokrog, kakor širok pas. Ako se vrtí dosti močno, vzdiguje se tudi živo srebro od dna ter se podá v najširji prostor in še bolj se pritisne posode in dela svoj pas krog in krog. Videti je kakor da bi posoda znotraj imela obročé iz vode in živega srebra.

V našej vrtečej posodi pa ni samo nekaj vode in živega srebra, tudi zrak je v njej. Kar prostora ne vzameta voda in živo srebro, toliko je zraku notri. Zrak je pa tudi težko telo. Kakor voda in živo srebro, ko se vrtita krog osi, bežita od osi, enako hiti tudi

Pri delitvi gozdov je treba tudi gledati na večo vrednost zaraščenih in plodnih gozdov — memo posekanih in skalnatih.

Cerkvam in šolam se je za njih potrebo povsod posebej preračunila odškodnina in privolila se jim je vknjižba njihovih pravic na srenjski imetek, kjer jim ni bilo ugodnejše, da so se jim posebna dela odkazala in v lastno gospodarstvo izročila. — Taki deli imajo dotičnim potrebščinam za zmiraj zadostovati, toraj se tudi le toliko sme posekati, kar se vsako leto za izključno le domačo potrebo mora jemati. Zato so spredniki naslednikom odgovorni.

Opominjam tudi opravičence Blegoš-a v loškem okraji, in 14 sosesk, ki imajo pravice v besniškem gozdu (grajščine loške), da pazijo pri osebni delitvi, da se malim posestnikom ne godi krivica.

Pripravljen sem z djanjem in svetom pomagati 78 vasem pri čošperški grajščini, 10 soseskam Blegoš-a in 14 soseskam besniškega gozda, kakor tudi drugim, pri osebni delitvi jim pripoznanih gozdov.

V Ljubljani maja 1869.

Fr. Šolmajer

na Bregu št. 148 v 1. nadstropji.

Kolobar v poljedelstvu.

(Konec.)

Nektere rastline pa zemlje ne le nič ne izmolzejo, ampak za druge rastline še le rodovitnišo naredé, na pr. meteljka, turška in navadna štajarska ali rjava detelja, če ne dozorijo, da bi seme dale. Semenska detelja pa jo zelo izmolze.

Ravno imenovane detelje se ne dajo kmalu spet ondi sejati, kjer so dostale; ampak morajo že najmanj 5—6 let drugej biti, predno spet na to njivo pridejo. Ravno tako lan, grah, repa, korenje. Ene pa storé na tisti njivi, če se gnoji, nekaj let, na pr. rž, konoplje, zelje, oves, trava, leča; malo manj tudi koruza in krompir, ki se ene zemlje kmalo naveličata.

Na deteljišče naj se seje pšenica, pira, krompir, lan, oves, ker za deteljo rado obrodí; dasiravno deteljišča tudi še druga semena ljubijo, vendar je za imenovana semena tudi brez gnoja dobro; za korenstvo pa bi se moglo gnojiti. Na repišče, korenišče, krompirišče gré jaro žito, ječmen, oves, ne pa zimno. Prosó noče ne ječmenišča, ne družega strnišča, ampak deteljišče, ali novino, ali pa gnojeno praho. Tudi lan ne ljubi strnišča. Znano je, da se detelja ali v ječmen, pšenico, rž ali pa v oves sejejo.

Vemo tudi, da nekte rastline več dela, nekte manj potrebujejo. Več ga potrebujejo vse, ktere morajo okopovane biti: koruza, krompir in vse korenstvo; strni in ajda manj, še manj pa detelje in trave.

Veliko gnoja povžijejo: konoplje, lan, hmelj, zelje in vse korenstvo; manj pa žita. Zatoraj naj se za konopljami, za lanom itd. sejejo take rastline, ktere manj gnoja imeti hočejo, ne pa spet korenstva brez gnoja, in nikoli ne korenstvo za korenstvom.

Na vse to se mora gledati pri vrstenji rastlin.

4. Še nekte druge okoliščine. Med nje štejemo večé ali manjše posestvo; nekte njive, ktere so daleč od doma ali od rok; nekte v takem kraji, da se težko z gnojem do njih pride; in bliže mest, trgov itd. ali pa dalje.

Na velikih posestvih se lahko vse njive po premisleku v tri ali več delov denejo in vrstenje za vsak del sploh in za vsako njivo posebej naredí. Na majhnih posestvih je to sicer tudi mogoče, pa se dá manj izbirati, kjer moramo na vsakem koscu le tisto sejati, česar nam je najbolj treba.

Daljne njive je večidel težko med bližnje vvrstiti, ker že gnoj na-nje voziti je zamuda in dostikrat težavno. Take njive naj se z zelenim gnojem gnojé, naj se ajda vseje ali oves, gosta koruza, detelja, če je za to, in ko začne cvesti, naj se povalí in podorje. Taka njiva bo še dobra za strn, potlej pa za ajdo, in ker je bolj pusta, za lečo itd. Ako se večkrat praši, bodo morebiti dolgo za ajdo služila.

Posestvo blizo mest, kamor se sirove rastline in mleko z dobičkom lahko prodaja, hoče imeti drugo vrstenje od navadnega. Tukaj je korenstvo, zelišstvo, klaja za krave poglavitna reč, in se mora na to gledati in s tem vrstiti.

Lejte, na kolikanj reči je treba gledati in jih pred očmi imeti pri pravem, koristnem kolobarenji ali vrstenji rastlin!

Šolske stvari.

Učni jezik v goriških šolah.

V šolskih in narodnih krogih je zbudil pozornost ta-le odpis visoke vlade, ki je došel nedavno goriškemu deželnemu glavarju: „Visokorodni grof! Pismo, ki ste ga Vi vis. gospod 3. julija 1868 št. 720 namestništvu poslali, meri na prenaredbe gledé učnega jezika v ljudskih in srednjih šolah kronovine-gradiškanske, in te z ozirom na določbe člena 19. osnovne državne postave od 21. decembra 1867. l., kterih nima namestništvo pravice iz lastne oblasti izvršiti, za česar voljo se mu je zdelo primerno, obrniti se na visoko ministerstvo za uk, da bi ono o tem kaj razsodilo in določilo. Gospod minister za uk priznava v dopisu došlem 31. marca t. l. št. 6058 popolnoma, da je, kar zahtevate, upravičeno, in ne more sploh drugače, ko želeti, da bi bilo mogoče zadostiti tirjatvam v navedenih postavnih določbah zagotovljenim. Toda, kar se v tem oziru gimnazije tiče, si ne more minister kaj, da ne bi opazil, da on ne more tega tako razumeti, da bi navedena določba pomenila, da je vlada dolžna, v vsakem kraji, kjer je kaka gimnazija, za toliko gimnazijev skrbeti, kolikor je tam narodnosti. Pa tudi, ko bi vlada to dolžnost imela, ne sledí še iz tega — pravi minister — da je treba nemški kot učni jezik iz tega učilišča odpraviti, in tudi ne, da se morajo za napravo druge gimnazije z italijanskim učnim jezikom, s kterim bi bilo zahtevanju italijanskih prebivalcev pravično in prilično ustrezno, državni denarni pomočki porabiti. Pri tem vprašanji ne more, namreč, minister za nauk prezreti dolžnosti, ki jo ima, da se, kolikor more, ogiba stroškov iz državnega zaklada, in da gleda na to, ali je res nujno potrebno, da se italijanska gimnazija napravi; on ima pred očmi to, da sta med štirimí višimi gimnazijami na Primorskem, kteri niso daleč drugi od družega, dva italijanski učilišči in da se toraj učencem italijanskega jezika dovolj priložnosti ponuja, gimnazijski poduk v tem jeziku poslušati. To ne bi se dalo opravičiti, ko bi se državnemu zakladu za namen, ki ni po nikakem nujna potreba, znamenit strošek naložil; marveč mora minister želeti, da bi, ko bi za izpolnjenje omeujene zaprosnje mestnemu starešinstvu ali deželnemu zboru goriškemu določno mar bilo, tudi k temu pripomogli imenovani zastopstvi. Slednjič bodi tudi še omenjeno to, da, kakor zdaj reči stojé, ne bode lahko mogoče, najti za italijansko gimnazijo dovolj postavno potrjenih (kvalificiranih) učiteljev za gimnazijo z italijanskim učnim jezikom. Dovolj bodi omeniti, kako težko je najti popolnoma sposobnih profesorjev za mestni gimnazij v Trstu in za državni gim-